

תוכן העניינים

| | |
|-----|--|
| ט | פתח דבר |
| 1 | א. 'ציון הלא תשאל' כשיר אהבה |
| 6 | ב. בכבלי הלאומיות |
| 11 | ג. עימות ציוני |
| 15 | ד. ראשית פרסומו של משורר צעיר |
| 19 | ה. דרך כוכב משעיר – שעשועי חיקוי |
| 23 | ו. שחר ושחרות – בין פשט לציור |
| 26 | ז. שעשועי חילון בשירי אזור עבריים |
| 35 | ח. שירת האזור בשירות ההנהגה החברתית |
| 39 | ט. מציאות יהודית חדשה בקשטיליה |
| 42 | י. דרכי הסתגלות: בין הלוי ומשה אבן עזרא |
| 45 | יא. גוודלחרה והמפגש עם קראי הצפון הנוצרי |
| 51 | יב. הכיבוש הצלבני של ירושלים ורישומו |
| 55 | יג. מאורעות טולדו וההתנתקות ממנה |
| 60 | יד. פעילות ציבורית בקורדובה ובלוסינה |
| 66 | טו. מודעות עצמית מתחזקת: ציונה |
| 71 | טז. ויכוחים אידאולוגיים |
| 75 | יז. אלמריה וביקורת הקצידה והמשקלים |
| 81 | יח. על הים |
| 88 | יט. אלכסנדריה בתקופת החגים |
| 93 | כ. החורף הקהירי |
| 101 | כא. כישלון המסע היבשתי |
| 107 | כב. שינוי כיוון |

| | | |
|-----|-------|----------------------------------|
| 112 | | כג. האביב האלכסנדרוני |
| 117 | | כד. בדרכו האחרונה |
| 124 | | כה. מורשת הלוי ותפוצתה של יצירתו |
| 132 | | כו. הדיואנים הקהיריים ועורכיהם |
| 143 | | כז. דיואנים מוקדמים |
| 153 | | רשימת מקורות וקיצורים |
| 163 | | מפתח שירי הלוי |
| 166 | | מפתח כללי |

פתח דבר

ידיעותינו על חיי יהודה הלוי אינן מתמצות במה שעולה משירתו, אשר מוסכמות השיר הימי ביניימי והקלסיציזם מכרסמות באמינותה, כי אם מסתמכות גם על מקורות חוץ, מכתבים בערבית ובעברית, תעודות ואנקדוטות היסטוריות. הלוי נודע כידוע גם כמחברו של ספר הגות רב השפעה ותפוצה, שבא להגן על הדת היהודית הבזויה והמושפלת באמצעות דיאלוג שהוא, או הכפיל הספרותי שלו, מנהל עם מלך, עובד אלילים המחפש את דת האמת. מסקנתו של הספר ושיאו בהכרה שאין ליהודי מקום של אמת עלי אדמות מחוץ לארץ ישראל. מסקנה זו עוד קיבלה חיזוק גדול מנסיבות מותו של הלוי כפי שעלה מסיפור מן המאה השש עשרה, המתאר את המשורר כמי שהגיע בסוף ימיו לארץ ישראל, אבל נדרס למוות על ידי פרש ערבי מקנא לדתו בשערי ירושלים. גם שירי הים המפורסמים של הלוי תרמו בוודאי לדימויו כעולה רגל המבקש תקנה לנשמתו בארץ ישראל. חפירה ארכאולוגית יסודית בנבכי שירת חייו של הלוי ערך חוקרה המובהק של שירת ימי הביניים, ח' שירמן, אבל הפתעה גדולה חיכתה לו לאחר שהשלים את המלאכה.

המקור המהימן ביותר להרפתקה העלומה של העלייה נחשף בשורה של מכתבים אותנטיים של הלוי ושל קבוצה מידידיו שהייתה מעורבת בפרשה. המכתבים נתגלו בתוך האוצר הגדול ביותר של שרידי כתבי יד יהודיים בימי הביניים — אוצר הגניזה הקהירית. מדובר בקרעי מכתבים וטיוטות של מכתבים שהועלו על הכתב לפני כתשע מאות שנה, והיו מיועדים לעיניהם הפרטיות של ידידים ושותפים מאנשי המסחר הימי באגן הים התיכון, ביניהם גם אוטוגרפים של ר' יהודה הלוי בכבודו ובעצמו. הכתיבה, שהיא לעתים קרובות כתיבה בלתי מסודרת של פתקים אישיים, ולשונה הניב הערבי הימי ביניימי שהיה בשימוש של יהודי ארצות האסלאם, קשה ביותר לפענוח.

חוקר הגניזה הנודע, ש"ד גויטיין, עמל על החומר וקיבץ אותו במשך שנים רבות לאורך המחצית השנייה של המאה העשרים (גויטיין, אוטוגרפים). את רוב החומר הוא הניח כפי שראה אור בפרסומו הראשון, והלך לבית עולמו כמאה שנה לאחר שיצא שמעה של הגניזה הקהירית לראשונה בעולם (1985) בלי שראה אור הפרסום של 'ספר הודו' – האוסף המלא של מכתבי סוחרים מסודר לפי הארכיונים האישיים שלהם.

הפרק הרביעי ב'ספר הודו' שעדיין לא ראה אור, כולל 80 מסמכים שבאו אל הגניזה מארכיונו הפרטי של סוחר אמיד ואיש אשכולות, חלפון בן נתנאל הלוי, איש קהיר, אשר גישר במסעותיו בין מזרח ומערב. הוא היה לאמתו של דבר איש הקשר של יהודה הלוי עם ארץ ישראל, והארכיון שלו חשוב לנו מבחינה זאת במיוחד. יש לקוות שהספר מעיזבוננו של גויטיין יראה אור בקרוב. בינתיים נתקבצו 55 התעודות הנוגעות למשורר ולבני חוגו בתוך ספרם המסכם של מ' גיל וע' פליישר, 'יהודה הלוי ובני חוגו' (גיל ופליישר). חומר ספרותי רב גנוז עדיין בשרידי דיואנים של המשורר שנשתמרו באוסף העברי של הספרייה הציבורית בפטרבורג. וראוי היה הלוי למהדורה מדעית של שיריו על פי המקורות כולם לאחר שמהדורת ח' ברודי ראתה אור בברלין לפני למעלה ממאה שנה. חיבורנו כבר מבוסס הלכה למעשה על המהדורה שבדרך ועל כל המידע האצור בכתובות הערביות שבראשי השירים לנוסחיהם השונים. ההפניות לשירים מתייחסות לפיכך אל החיבור 'דיואן ר' יהודה הלוי (מהדורת חייא)'.
סיפור מרתק כשלעצמו הוא סיפור התהוותו של דיואן הלוי הקשור בחובבי השיר שהיו מעורבים בפרשה באחרית ימיו של המשורר, כאשר שהה במצרים. שורה שלמה של אישים ממיטב אנשי התרבות והיצירה תרמו את תרומתם הייחודית בארגון האוסף. והייתה שם גם תחרות סמויה ופחות סמויה וקצת צנזורה על שירים שהלוי כתב לפי תומו לכבוד אישים מן ההנהגה של הקהילה הארץ ישראלית במצרים. בסופו של דבר סר חנה של ההנהגה הזאת בעיני צאצאי הרמב"ם, אשר נלחמו מלחמת חרמה בשרידי הקהילה הארץ ישראלית ובמנהגיה, והדבר נתן את אותותיו גם ביחסם לשירים שהלוי הקדיש לגדולי ההנהגה השאמית שהייתה אולי לא במקרה אהודה עליו.

החיבור שלפנינו שזור יחד פרטים ביוגרפיים וספרותיים שאינם ידועים ממקומות אחרים, שילוב המתבקש במיוחד כאשר מדובר בדמותו של איש

פתח דבר

יא

כמו יהודה הלוי, שהיקף ידיעותינו עליו אינו משתווה לידיעותינו על שום משורר אחר בימי הביניים. השירים והידיעות ההיסטוריות נשזרים לתוך יריעה נרטיבית שראשיתה בנעורי המשורר והיא מסתיימת במותו המסתורי. החלק הראשון בספר עוסק בסיפור גלגוליה של יצירה אחת, 'ציון הלא תשאליו', לאורך הדורות, ועוקב אחרי דרכי התקבלותה, ואילו החלק האחרון עניינו דרכי העריכה והעורכים של הדיואנים, האוספים המקיפים של שירי המשורר. במקביל מנסה הספר לתאר את האיש בשלושת מעגלי חייו הגדולים – בספרד הנוצרית, בספרד המוסלמית ובדרכו לארץ ישראל.

מאחורי עבודתי שלי על שירת הלוי מסתתר סיפור קצת ארוך ואנשים רבים. את עבודתי המחקרית הראשונה באוניברסיטה העברית כתבתי בקיץ תשכ"א בהדרכתו של פרופ' ח' שירמן המנוח על עלייתו של ר' יהודה הלוי לארץ ישראל על פי מסמכי הגניזה. אל קטעי הגניזה של השירים התוודעתי תוך כדי עבודתי במפעל השירה והפיוט שליד האקדמיה הלאומית למדעים, שם שימשתי כעוזר מחקר לצדו של פרופ' ע' פליישר המנוח מיד עם הקמת המפעל. בקריאה ובפענוח של הכתובות לשירים שלשונן ערבית-יהודית עם סייע בידי פרופ' י' בלאו, ראש המדברים במקצוע הערבית היהודית. עם פרופ' י' בן-אבו עבדתי על קטעי הסיום הרומניים של שירי האזור של הלוי, ועבודתנו הניבה כמה פרסומים משותפים. עזרה רבה הושיטו לי עמיתים שנענו ברצון לשאלותי והפנו אותי אל מקורות שלא הייתי מגיע אליהם בכוחות עצמי. ביניהם הפרופסורים מ' אידל וז' הרוי מירושלים, מ"ע פרידמן, ע' שביט ומ' שורץ מתל-אביב.

עזרה רבה מושיטים לי תלמידים שאתם אני עובד על הכנת המהדורה לשירת הלוי. ביניהם רות בלומרט, אלמוג בהר ונאויה קצומטה. בעזרתם אני מקווה ש'דיואן ר' יהודה הלוי (מהדורת חייא) יראה את אור הדפוס בזמן לא רחוק מידי.

קרנות שונות תמכו במפעלנו – הקרנות הציבוריות של משגב ירושלים, הקרן הלאומית למדע וקרן הזיכרון לתרבות יהודית בניו-יורק. כמו כן נעזרנו בקרנות פרטיות של מר עודד אלישר מירושלים שתמך גם בהוצאתו לאור של הכרך הזה, ושל הגב' עליזה ניבי שבעלה המנוח שלמה היה משומעי לקחו הראשונים של דוד ילין באוניברסיטה העברית של הר הצופים הישן, וכתב בהדרכתו עבודה מחקרית על ר' יהודה הלוי ושירי ציון.

גישתי אל שירת ר' יהודה הלוי ואל סיפור חייו מושפעת בוודאי מהרקע הארץ ישראלי שלי ושל מורי, ואולי גם מהופעת הספר בירושלים בהוצאת ד"ר יהודה מאגנס, הנשיא הראשון של האוניברסיטה העברית בירושלים, שעשה גם הוא את הדרך הארוכה מקצה המערב של ימיו עד לירושלים, ועל כך אני מקבל על עצמי את מלוא האחריות ואומר תודה לכל אלה שסייעו בידי בדרך הארוכה.

בקיוטו תשס"ח

יוסף יהלום